

*В.А. Головенько,
канд. політ. наук*

*Valeriy A. Golovenko,
Ph.D. in Politics*

МОЛОДЕ ПОКОЛІННЯ УКРАЇНИ В АЛГОРИТМІ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Abstract. The article is devoted to the state of Ukraine's youth, its place and role in the public life of the country. The author underlines the influence of new state youth policy realization on the formation of youth as an active factor of public changes which calls for the present development of Ukraine as well as its future, its joining the community of developed, democratic countries of the world.

Актуальність проблем, які розглядаються у цій статті, полягає в тому, що історичний розвиток суспільства значною мірою залежить від того, наскільки використовується такий дієвий чинник суспільно-політичного функціонування, як молодь. По-перше, це визначається тією значною часткою, яку посідають молоді люди в структурі населення: за даними ООН на початку 2000 р. населення світу становило 6 062 млн. осіб, з них молодих людей віком 15–24 років було 1 061 млн. осіб, або 17,5% від загалу [1, р. 76]. По-друге, за всіх часів й у всіх народів молодь була в авангарді громадських рухів, своєрідним каталізатором і рушієм суспільних перетворень.

У молодій українській державі проводиться певна робота щодо формування і реалізації принципово нової державної молодіжної політики. Від початків розбудови незалежної України вона стає одним з пріоритетних напрямів діяльності держави.

Важливим фактором в еволюції державної молодіжної політики в Україні має стати її наближення до кращих європейських та світових стандартів і принципів, зокрема, це стосується поділу відповідальності за роботу з молоддю між органами державної влади і молодіжними громадськими організаціями.

Аналіз досліджень щодо становища молоді, молодіжного руху, їх ролі в суспільному житті країни засвідчує, що в цілому вивчення багатьох питань у цій сфері все ще перебуває на стадії пошуку адекватних підходів до переосмислення минулого досвіду і усвідомлення новітніх реалій. При цьому необхідно врахувати те, що якщо молодіжною, комсомольською проблематикою в колишньому СРСР займалися декілька тисяч дослідників, близько 4 тис. осіб захистили дисертації з молодіжної проблематики, щорічно в країні проводилися десятки регіональних, обласних і республіканських наукових конференцій, виходили сотні книг і брошур, тисячі статей про молодь [2, с. 655], то в сучасній українській та російській ювенальній науці ледь не на пальцях можна порахувати дослідників, які системно працюють у цій сфері.

Важливим джерелом для вироблення підходів до вивчення зазначеної теми можуть бути зарубіжні видання, зокрема ті з них, які останнім часом були видані ООН, Радою Європи, Європейським Союзом, деякими зарубіжними країнами.* Проте вони, на жаль, є важкодоступними як для широкого загалу, так і для наших вітчизняних дослідників.

Серед сучасних російських дослідників проблем молоді, реалізації державної молодіжної політики можна виділити роботи І. Ільїнського, В. Лукова, В. Родіонова, А. Ковальової, В. Павловського, Ю. Волкова, В. Добренькова, Ф. Кадарії, І. Савченка, М. Руткевича, Є. Слуцького, С. Левікової, О. Омельченко, Г. Чередниченко, В. Лісовського, В. Шаповалова.**

Серед порівняно невеликої кількості книг, дисертацій, статей, присвячених різним аспектам цієї теми, які вийшли в Україні, заслуговують уваги роботи

* Див.: Молодежь в меняющемся обществе. Регион. мониторинг. доклад № 7. – Флоренция: Исслед. центр ЮНИСЕФ „Инноченти”, 2000. – 194 с.; Youth of the XXI century: realities and perspectives. Молодежь XXI века: реалии и перспективы. – New York and Geneva, 2004. – 420 p.; World Youth Report. 2003. The global situation of young people. – New York: United Nations, 2004. – 500 p.; Youth policies in the European Union. Structures and training. – Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1995. – 129 p.; Supporting young people in Europe: principles, policy and practice: The Council of Europe international reviews of national youth policy 1997–2001 – a synthesis report. – Strasbourg: Council of Europe, 2002. – 129 p.; A new impetus for European youth. European Commission White Paper. – Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2002. – 98 p.; Youth policy in Finland. A report by international country review group appointed by the Council of Europe. – Council of Europe, 1999. – 145 p.; Review of national youth policy. Sweden National Report. – Stockholm: The National Board for Youth Affairs, 1999. – 332 p.; Report on youth policies in Spain. – Madrid: Instituto de la juventud, 1999. – 215 p.; Youth policy in Finland. – Strasbourg: Council of Europe, 1999. – 147 p.; Les jeunes de 1950 a 2000. Un bilan des evolutions. – Paris: Institut National de la Jeunesse et de l’Education Populaire, 2001. – 391 p.; Youth in Slovenia: new perspectives from the nineties. – Ljubljana: Ministry of Education and Sport, Youth department, 1998. – 401 p.; Детская и молодежная политика. Помощь детям и молодежи. Молодежная работа в Федеративной Республике Германии. – Bonn: IJAB, 1997. – 68 с.

** Див.: *Ильинский И.М.* Молодежь и молодежная политика. Философия. История. Теория. – М.: Голос, 2001. – 696 с.; Молодежь России: Тенденции, перспективы / Под ред. И.М. Ильинского, А.В. Шаронова. – М. Мол. гвардия, 1993. – 224 с.; Социология молодежи: Учеб. / Под ред. проф. В.Т. Лисовского. – СПб: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – 460 с.; *Ковалева А.И., Луков В.А.* Социология молодежи: Теор. вопросы. – М.: Социум, 1999. – 351 с.; *Волков Ю.Г., Добреньков В.И., Кадария Ф.Д. и др.* Социология молодежи: Учеб. пособие. – Ростов-н/Д.: Феникс, 2001. – 576; *Павловский В.В.* Ювенология: проект интегративной науки о молодежи. – М.: Академический Проект, 2001. – 304 с.; *Омельченко Е.* Молодежные культуры и субкультуры. – М.: Изд-во „Институт социологии РАН”, 2000. – 264 с.; *Левикова С.И.* Молодежная субкультура: Учеб. пособ. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 608 с.; Основы ювенологии: опыт комплексного междисциплинарного исследования / Науч. ред. Е.Г. Слуцкий. – СПб: Бис-принт, 2002. – 400 с.; *Чередниченко Г.А.* Молодежь России социальные ориентации и жизненные пути: Опыт социологического исследования. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2004. – 504 с.; *Руткевич М.Н.* Социология образования и молодежи: Избр. (1965–2002). – М.: Гардарики, 2002. – 541 с.; Социология молодежи: Учеб. / Под ред. проф. В.Н. Кузнецова. – М.: Гардарики, 2005. – 225 с.; Культурные миры молодых россиян: три жизненные ситуации. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 224 с.; Молодежь и общество на рубеже веков / Под науч. ред. И.М. Ильинского. – М.: Голос, 1999. – 333 с.

М. Головатого, Є. Бородіна, В. Куліка, Т. Голубицької, О. Голубицького, В. Соколова, В. Рябіки, Ю. Поліщука, Ю. Тарабукіна, В. Онікієнка, Л. Ткаченко.*

Останнім часом дещо позавалилися дослідження проблем молоді на регіональному рівні. Було проведено ряд науково-практичних конференцій, на яких розглядалися питання становища молоді в сучасній Україні. За підсумками деяких з них були видані збірники тез.** Низку інформативних збірників з проблем реалізації державної молодіжної політики, зокрема про нормативно-правові акти, які приймалися у цій сфері впродовж останніх років Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, деякими міністерствами України, видав у м. Дніпропетровську Є. Бородін.***

На цьому тлі ґрунтовністю і тематичним різноманіттям вирізняються дослідження з проблем становища молоді, проблем формування та реалізації державної молодіжної політики, розвитку молодіжного руху, які проводилися у 1991–2005 рр. Державним інститутом проблем сім'ї та молоді. Усього впродовж цього часу інститутом було видано 110 різноманітних видань з цієї проблематики. Серед них – дослідження М. Головатого, В. Головенька, О. Яременка, О. Бала-

* Див.: *Головатый Н.Ф.* Социология молодежи. – К.: МАУП, 1999. – 326 с.; *Кулік В., Голубицька Т., Голубицький О.* Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: Дослідження. – К.: Центр дослідження проблем громадян. суспільства, 2000. – 460 с.; *Соколов В.Н., Рябіка В.Л.* Молодежь Украины: вчера, сегодня, завтра. – Одесса: „Маяк”, 1998. – 152 с.; *Поліщук Ю.Й.* Моральне виховання в контексті соціально-педагогічної діяльності сучасних молодіжних об'єднань. – Тернопіль: Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Івасюка, 1999. – 114 с.; *Бородін Є.І.* Держава і молодь: історія ювенального законодавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст.). – К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2004. – 238 с.; *Тарабукін Ю.О.* Соціологія молоді: Курс лекцій. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 376 с.; *Онікієнко В.В., Ткаченко Л.Г.* Молодіжний ринок праці: проблеми та шляхи вирішення. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, Укр. ін-т соціальних досліджень, 2003. – 160 с.; *Права молоді в Україні. Метод. посіб.* – К.: Укр. нац. союз молодих юристів, 2003. – 150 с.

** Див.: *Взгляд в будущее: молодежь, общество, цивилизация: Материалы междунар. науч.-практ. конф. / Редкол.: В.Н. Соколов, М.С. Дмитриева, Н.Ф. Головатый и др.* – Одесса, 1996. – 157 с.; *Молодіжні проблеми в Україні: стан та шляхи вирішення: 36. наук.-метод. статей.* – Львів: ЛДІФК, 1997. – 188 с.; *Материалы Второй междунар. науч.-практ. конф. „Молодежь и государство”.* – Святогорск, 2003. – 157 с.; *Студентський рух у сучасній Україні: реалії, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17 жовтня 2002 року).* – К., 2002. – 96 с.; *Молодежь и будущее Украины: Материалы Первой Всеукр. студ. науч.-практ. конф. (г. Донецк, 15 апреля 2003 года).* – Донецк: ДИУ, 2003. – 209 с.; *Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Матеріали VI Міжн. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 13–14 травня 2004 року).* – Житомир, 2004. – 396 с.; *Молодіжна політика: проблеми і перспективи: 36. матеріалів III міжн. наук.-практ. конф. (м. Дрогобич, 10–11 березня 2006 року).* – Дрогобич: ДДПУ, 2006. – 315 с.

*** Див.: *Державна молодіжна політика в Україні у 2001 році: 36. нормат.-прав. актів. / Автор-упоряд. Є.І. Бородін.* – Дніпропетровськ: Поліграфіст, 2002. – 475 с.; *Державна молодіжна політика в Україні у 2002 році: 36. нормат.-прав. актів. / Автор-упоряд. Є.І. Бородін.* – Дніпропетровськ: Герда, 2003. – 458 с.; *Державна молодіжна політика в Україні: словник термінів нормативно-правових актів / Автор-упорядник Є.І. Бородін – Дніпропетровськ: Герда, 2002. – 337 с.*

кіревої, М. Перепелиці, Н. Комарової, О. Корнієвського, Д. Дмитрука, О. Валькованой та ін.*

Крім цього, впродовж цих п'ятнадцяти років в Інституті реалізовано низку дослідницьких проєктів, присвячених проблемам української молоді. Виконувалися вони, зокрема, у межах таких науково-дослідних програм: „Молодь в умовах формування ринкових відносин”, „Молодь України: сучасний стан та тенденції розвитку”, „Формування громадської позиції та політичної культури молоді”, „Ціннісні орієнтації та духовний світ сучасної молоді”, „Проблеми соціально-правового, психологічного захисту та охорони здоров'я молоді і підлітків у сучасних умовах”, „Молодь – за здоровий спосіб життя”, „Молодь і влада: проблеми формування та реалізації молодіжної політики в Україні”, „Молодіжна політика в Україні: проблеми розробки та практичної реалізації на сучасному етапі”, „Співпраця державних органів з молодіжними та дитячими громадськими об'єднаннями”.

Значний і цікавий інформативний матеріал про становище молоді, становлення молодіжного руху та державної молодіжної політики в Україні на сучасному етапі міститься у 8 щорічних доповідях** „Про становище молоді в Україні”, підготовлених та виданих Державним інститутом проблем сім'ї та молоді за підсумками 1997–2005 рр., зокрема в щорічній доповіді Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2001 р.) „Нове покоління незалежної України (1991–2001 роки)”, де подано узагальнюючий матеріал за десять років незалежності країни, тематичних доповідях „Інтеграція молоді в сучасні економічні відносини” (за підсумками 2000 р.), „Формування здорового способу життя української молоді: стан, проблеми та перспективи” (за підсумками 2002 р.),

* Див.: *Головатий М.Ф.* Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: Наук. думка, 1993. – 237 с.; *Головенько В.А.* Український молодіжний рух у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз основних періодів. – К.: А.Л.Д., 1997. – 160 с.; *Перепелиця М.П.* Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень; Укр. центр політ. менеджменту, 2001. – 242 с.; *Молодь України у дзеркалі соціології / Заг. ред. О. Балакіревої, О. Яременка.* – К.: УІСД, 2001. – 210 с.; *Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: інформ.-аналіт. матеріали / Кол. авторів: В.А. Головенько та О.О. Яременко (керівники) та ін.* – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 191 с.; *Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О. Яременко, О. Балакірева, Н. Комарова та ін.* – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2000. – 207 с.; *Молодь на порозі самостійного життя / Д.А. Дмитрук (кер. авт. кол.).* – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 166 с.; *Соціальні проблеми працевлаштування молоді: Аналіт. звіт / О.М. Балакірева (кер. авт. кол.).* – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 132 с.

** Див.: *Нове покоління незалежної України (1991–2001 роки): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2001 р.) / Кол. авторів: В.А. Головенько та О.О. Яременко (керівники) та ін.* – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 211 с.; *Інтеграція молоді в сучасні економічні відносини: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2000 р.).* – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2001. – 166 с.; *Формування здорового способу життя української молоді: стан, проблеми та перспективи): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2002 р.).* – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 250 с.; *Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2004 р.).* – К.: Гопак, 2005. – 264 с.

„Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення” (за підсумками 2003 р. та 2004 р.).

У статті автором у першу чергу використані матеріали вищеназваних досліджень Державного інституту проблем сім’ї та молоді.

Перед тим як здійснити короткий аналіз стану та настроїв молодих людей, проблем здійснення молодіжної політики, необхідно підкреслити, що, відповідно до законодавства України, молодими з 1992-го по 1999 р. вважали громадян віком від 15 до 28 років. У 1999 р. нижня межа була відсунута до 14 років, а в березні 2004 р. верхня межа – до 35 років. На початок 2005 р. в країні проживало 14 828,5 тис. молодих громадян цього віку, або 31,5% від усього населення [3, с. 205]. Проте, в цій же статті аналізується молодіжна когорта віком від 14 до 28 років. Це, по-перше, дозволяє здійснювати порівняльний аналіз з матеріалами статистики, соціологічних досліджень, які подавалися раніше саме у цьому віковому розрізі. По-друге, незважаючи на різні точки зору, провідні зарубіжні дослідники молоді вважають, що сучасні вікові межі поняття „молодь” лежать в інтервалі від 13–14 років до 29–30 років [2, с. 132]. У 1995 р. Х Генеральна Асамблея ООН прийняла Всесвітню програму дій в інтересах молоді до 2000 р. і на наступний період, який визначений аж до 2010 р. Відповідно до цього документа молоддю вважаються особи віком від 15 до 26 років. У міжнародних правових документах обумовлено, що з врахуванням національного законодавства у визначенні вікових меж дітей та молоді можуть вводитися невеликі переміщення в той чи інший бік [4, с. 37].

Виходячи з цього, необхідно відзначити, що демографічні перемини саме в цій молодіжній когорті країни проходять на фоні негативних процесів, які відбуваються протягом останнього часу у складі населення України в цілому: між двома останніми переписами населення – 12 січня 1989 р. та 5 грудня 2001 р. – чисельність населення країни скоротилася з 51 706,7 тис. до 48 415,5 тис., або на 3291,2 тис. осіб (6,3%). За станом на 1.01. 2006 р. в Україні проживало 46 929,5 тис. осіб [5]; поглиблюється постаріння населення країни – у 2003 р. частка населення віком 65 років і старше в Україні становила 13,1%, і за цим показником країна посідала 18-е місце у світі [6, с. 255].

Незважаючи на це, демостатистичний аналіз свідчить, що чисельність молодіжного контингенту (14–28 років) в Україні впродовж 1991–2005 рр. збільшилася з 10 685,9 до 10 829,8 тис. осіб, а його питома вага підвищилася за цей час з 20,7 до 22,9% (див. табл. 1).

Таблиця 1

Чисельність молоді віком 14–28 років в Україні у 1991–2005 рр., тис. осіб

	1991 р.	1993 р.	1995 р.	1997 р.	1999 р.	2001 р.	2003 р.	2005 р.
Всього віком 14–28 років	10685,9	10676,3	10699,4	10735,2	10959,3	11065,4	10899,6	10829,8
Відсоток у загальній чисельності населення	20,7	20,5	20,8	21,5	22,0	22,6	22,8	22,9

Підраховано автором за даними видань: Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2004 року). – К.: Гопак, 2005. – 264 с.; В.А. Головенько. Нове покоління незалежної України // Інформ. матеріали для слухачів Курсів підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім’ядітимолоді: Тези лекцій. – К.: Держ. ін-т проблем сім’ї та молоді, 2004. – С. 7–15.

Питома вага молоді віком 15–24 роки в Україні вища, ніж у таких розвинутих країнах Західної Європи, як Німеччина, Італія та Швеція. Вища вона також і від США, Японії. Проте за цим показником ми відстаємо від деяких порівняно розвинутих країн Азії (наприклад, Туреччина), Південної Америки (Чилі), Африки (Єгипет). Неприємним є те, що за часткою молоді у структурі населення Україна нині перебуває на останньому місці серед усіх країн-сусідів. Хоча в 1991 р. вона мала не набагато кращий вигляд, але все ж була на передостанньому місці, випереджаючи Російську Федерацію (див табл. 2).

Таблиця 2

Частка молоді віком 15–24 роки у структурі населення України та прикордонних з нею країн (у %)

Назва країни	1991 р.		2002 р.	
	Частка молоді в структурі населення	Місце за наведеним показником серед названих країн	Частка молоді в структурі населення	Місце за наведеним показником серед названих країн
Україна	13,6	7	15,3	8
Словаччина	15,4	2	17,2*	2
Польща	14,1	5	16,8*	3
Угорщина	14,6	3–4	15,3*	7
Румунія	16,9	1	15,9	6
Республіка Білорусь	13,8	6	16,2	5
Російська Федерація	13,3	8	16,4	4
Республіка Молдова	14,6	3–4	19,0	1

* За даними 1999 р.

Підраховано автором за даними видань: Молодежь в меняющемся обществе: Региональный мониторинговый доклад № 7.– Флоренция: Исслед. центр ЮНИСЕФ „Инноченти”, 2000. – 194 с.; Населення України, 2003.– К.: Держ. комітет статистики України, 2004. – 456 с.

Збільшення частки і кількості сучасної молоді зумовлені не загалом сприятливими демографічними чинниками, а більш високою питоною вагою осіб, народжених упродовж 1985–1987 рр. Висока народжуваність у середині 80-х рр. минулого століття зумовлена прийняттям закону про додаткову відпустку по догляду за дитиною. Крім того, що тоді були реалізовані відкладені народження, народжені тоді люди фактично були дітьми покоління народжених у 1960–1965 рр., які у свою чергу були дітьми відносно великої когорти народжених ще перед Великою Вітчизняною війною (1935–1940 рр.). Таким чином, демографічна хвиля була посилена, вона ніби „увійшла в резонанс” із попередніми [7, с. 13].

Проте необхідно відзначити, що для України, як і для інших європейських країн, за передбаченням демографів у найближчий час стане характерною тенденція до скорочення молодіжної когорти. Так, передбачається, що в країнах Європейського Союзу питома вага населення віком 15–24 роки впродовж 2000–2020 рр. зменшиться з 12,4 до 10,9% [8, р. 12].

Згідно з результатами прогнозу чисельності та складу населення України, виконаного відділом демографії Інституту економіки НАН України на період до 2026 р., населення віком 15–29 років, чисельність якого становила на початку 2001 р. трохи більше 11 млн. осіб, може скоротитись за середнім варіантом прогнозу до 10,0 млн. у 2011 р., 8,3 млн. у 2016 р., 6,9 млн. у 2021 р. та 6,6 млн. у 2026 р. [9, с. 7].

Такі перемини обумовлюються рядом демографічних та соціально-економічних чинників, які склалися в Україні.

У першу чергу, це стосується народжуваності. Упродовж останніх років тут сталися деякі зрушення на краще. Якщо впродовж 1991–2001 рр. загальна чисельність народжених постійно зменшувалася – з 630,8 тис. до 376,5 тис., – то 2002 р. цей показник уперше перевищив минулорічний – народилося 390,7 тис., у 2003 р. – 408,6 тис., а в 2004 р. – 427,3 тис. [10, с. 366]. Проте 2005 р. він знову дещо скоротився і становив 426,1 тис. осіб. Але це принципово ситуацію не міняє – рівень народжуваності в Україні залишається недостатнім навіть для простого відтворення населення (збереження загальної чисельності населення за рахунок заміщення числа померлих відповідним числом народжених).

Несуттєво, але все ж дещо поліпшилася ситуація стосовно смертності молоді. Хоча 2002 р. цей показник уперше за останні 5 років зменшився (померло 17,9 тис. молодих людей віком 15–29 років) порівняно з попереднім роком (2001 р. – 18,4 тис.), а в наступних – 2003 та 2004 рр., ця тенденція продовжилася – померло відповідно 17,7 та 17,2 тис. осіб, але це, все ж таки, істотно більше, ніж до початку нинішнього етапу політико-економічної трансформації українського суспільства (1989 р. – 14,5 тис.) [3, с. 220]. Серед причин смертності молоді традиційно найбільше припадає на зовнішні дії (зокрема, нещасні випадки, отруєння та травми), серед яких третину становлять (разом) самогубства, вбивства та випадкові отруєння алкоголем. З точки зору психічного здоров'я молоді слід особливо підкреслити значну кількість самогубств у структурі причин смертності та їх питому вагу (11,4%).

Таблиця 3

**Кількість померлих віком 15–29 років в Україні
впродовж 1998–2004 рр., тис. осіб**

Роки	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Кількість померлих	16,4	17,3	18,0	18,4	17,9	17,7	17,2

Підраховано автором за даними Держкомстату України та видань: Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2004 р.). – К.: Гопак, 2005. – 264 с.;

Упродовж останніх років серед молоді відбулося підвищення рівня захворюваності й поширеності хвороб за всіма класами. Так, якщо у 1998 р. на 1000 підлітків віком 15–17 років було зареєстровано 774,7 випадків захворювань, то у 2003 р. – уже 843,5 [3, с. 215]. Значного поширення набули соціально зумовлені

хвороби. Це, зокрема, стосується туберкульозу. Так, якщо у 1995 р. на 100 тис. молодих людей віком 25–29 років припадало 48,9 хворих з уперше в житті встановленим таким діагнозом, то в 2004 р. – 129,3 [3, с. 218]. Триває погіршення епідемічної ситуації щодо ВІЛ/СНІДу, який вражає насамперед молоде покоління. Так, за даними Українського центру профілактики і боротьби з ВІЛ/СНІДом упродовж 2005 р. в країні було зареєстровано нових випадків ВІЛ-інфекцій 13 770 та 4217 уперше в житті встановлених діагнозів СНІД, тоді як у 1995 р. їх було відповідно 1495 та 45. За експертними ж оцінками, нині в країні налічується 330–410 тис. ВІЛ-позитивних осіб. Україна за темпами розвитку цієї епідемії посідає провідне місце в світі. Зареєстровано понад 90 тис. споживачів наркотиків, з яких молодь віком до 28 років становить 80%. У медичних закладах щорічно реєструється близько 1,5 млн. уперше виявлених хворих на паразитарні хвороби, з числа яких більшість становлять діти та молодь [11, с. 182].

Низькою залишається сексуальна культура молодих людей, що негативно впливає на стан їх репродуктивного здоров'я. Хоча кількість абортів серед неповнолітніх протягом останнього десятиліття суттєво зменшилася, але й досі вони мають місце у дівчат віком до 14 років. Їх кількість у розрахунку на 1000 дівчат даної вікової групи в останні два роки стабілізувалася, але дещо перевищує відповідний показник 2000 р. [12, с. 12].

Окреслилася тенденція до погіршення психічного і духовного здоров'я молодих людей. Кожна третя дитина народжується з відхиленням у розвитку нервової системи. Чимало школярів почувають себе самотніми, перебувають у стані психічної напруги внаслідок відсутності товариських, довірливих взаємин з однолітками, невизначеності соціальної позиції в колективі, несформованості ціннісних орієнтацій у сфері спілкування. Кожній п'ятій дитині важко засвоювати навчальний матеріал. Розвивається агресивність, невдоволеність собою та іншими, занижена самооцінка. Виникають конфлікти між однолітками, учнями та вчителями, дітьми та батьками. Через негативні переживання учнів поглиблюється душевний дискомфорт, погіршується психічне здоров'я. 10% школярів пригнічені почуттями заздрості, образи, ненависті, 20% відчують себе приниженими. Кожен десятий підліток живе у стані перманентного стресу. Шкільні конфлікти викликають негативні душевні переживання у 75% дітей [11, с. 182].

Проблеми погіршення здоров'я молодих людей значною мірою спричинені станом системи охорони здоров'я, який нині склався в Україні. Так, за даними соціологічного опитування молоді, проведеного в травні 2005 р. Інститутом соціології НАН України, 48% опитаних молодих людей віком 15–23 років дали низьку оцінку українській системі охорони здоров'я, 45% вважають її середньою і лише 3% – високою. Плюс до всього, молодь вказала і на низьку доступність медичних послуг: для 65% респондентів доступними є лише деякі види лікування і профілактики. З іншого боку, 69% опитаних вважають, що здорового способу життя притримується невелика кількість молодих людей, 13% відповіли, що його взагалі ніхто не притримується [13].

Падає інтерес юнаків і дівчат до літератури, мистецтва, духовних надбань взагалі, зростають споживацькі настрої, зорієнтовані перш за все на сферу розваг.

Економічні негаразди перехідного періоду негативно вплинули на соціальне здоров'я молоді. Для значної частини молодих людей гострими стали про-

блеми бідності, безпритульності, безробіття, насильства, відсутності доступних молодіжних закладів і таке інше.

У країні і далі поглиблюється процес розшарування на дуже багатих і дуже бідних. Понад 40% молоді постійно оцінює своє матеріальне становище як дуже низьке, низьке й нижче за середнє. Лише четверта частина молоді вважає, що сьогодні в Україні цілеспрямована та наполеглива молода людина може досягти життєвого успіху, а дві третини згодні з тим, що заробляти на гідне життя чесним шляхом нині в Україні майже неможливо. Хоча з кожним роком зростає тяга молоді до освіти, проте майже 40% вважають вищу освіту недоступною для себе через високу плату за навчання [12, с. 13]. У той же час з року в рік зростає кількість студентів, які навчаються за кошти фізичних і юридичних осіб: у 2004 р. серед прийнятих на навчання у ВНЗ III–IV рівнів акредитації таких було 64,9%, що втричі більше порівняно з 1995 р. [14, с. 85] Близько 30% молодих сімей не мають свого житла, у той же час з 87,5 тис. молодих сімей, які перебували на квартирному обліку в Україні на початок 2004 р., впродовж року змогли одержати житло лише 944 сім'ї, або 1,2% [14, с. 177].

Однією з найбільшійших соціально-економічних проблем постійно залишалася вимушена незайнятість молоді. Хоча з року в рік рівень зайнятості молодих людей віком 15–24 років в Україні зростає (у 1999 р. він становив 30,6%, а в 2004 р. – уже 33,9%), проте він залишається нижчим, ніж у розвинутих країнах Заходу – у 2004 р. у країнах Євросоюзу він становив 36,7%, у Данії – 62,3%, у Великій Британії – 55,4%, у Німеччині – 41,9%, у Швеції – 39,2% [15, с. 216]. Значна частина молодих людей ніде не працює та не навчається.

Незважаючи на позитивні тенденції зайнятості, у молодіжній віковій групі спостерігається найвищий рівень безробіття серед населення працездатного віку. Частка безробітних у чисельності економічно активної молоді впродовж останніх років помітно зменшується, однак залишається ще досить високою. Серед 2887,7 тис. осіб, які перебували впродовж 2005 р. на обліку в органах державної служби зайнятості як незайняті громадяни, молодих людей віком до 35 років було 1364,8 тис. осіб, або 47,3% від загальної кількості. За станом на 1 січня 2006 р. зареєстровано 201,9 тис. безробітних віком до 28 років або 22,9% від загальної кількості безробітних.

Засвоєння молоддю основних цінностей громадянського суспільства та сучасної економічної культури супроводжується одночасним поширенням толерантного ставлення до протиправних дій, криміналізацією економічної свідомості. Багато молодих людей зайняті в нерегламентованому секторі економіки, зокрема набув значного поширення так званий „секс-бізнес”, зростають обсяги нелегальної зовнішньої трудової міграції.

Незважаючи на те, що з другої половини 1990-х рр. почав поступово знижуватися рівень злочинності і правопорушень серед неповнолітніх та молоді, він усе ще залишається досить високим. Молодь становить більше половини всіх засуджених у країні (у 2004 р. – 56,1%). З кожним роком злочинність стає молодшою: якщо 1992 р. серед усіх засуджених неповнолітніх 14–15-річні становили 16,6%, то 2002 р. – уже 28,6% [12, с. 14].

Таким чином, узагальнюючи викладений матеріал, необхідно підкреслити, що, незважаючи на зусилля щодо реалізації державної молодіжної політики, у молодіжному середовищі країни накопичилося багато невирішених, болючих проблем.

Разом з тим, не можна не бачити і перемін на краще. Нині молоді люди стали більш самостійними, намагаються бути незалежними ні від кого, а покладаються на свої власні сили. До кола важливих, набутих за роки незалежності України якостей молоді необхідно віднести її здатність більш вільно, ніж люди середнього й похилого віку, висловлювати свої думки з політичних питань, не побоюючись за особисту свободу, усвідомлення нею можливості критики і демократичного контролю рішень владних структур. Звичайно, молоді це було притаманним завжди. Проте в нинішнього покоління молодих людей України це особливо яскраво виражено.

Переміни в суспільному житті, реалізація державної молодіжної політики внесли корективи в життєві орієнтації молоді, в її поведінку. Молодь значно більше від людей середнього та старшого віку підтримує ринкові перетворення. Нині четверо з п'яти молодих людей висловлюються за прискорення економічних реформ, спостерігається високий рівень молодіжної підтримки інститутів приватної власності, підприємництва. Значно зросли потреби молоді, якісно змінилися її уявлення про гідний рівень і стиль життя. Багато молодих людей прагне мати власні джерела доходів.

Як свідчать дані соціологічних досліджень, проведених Українським інститутом соціальних досліджень (спільно з ДІПСМ), з кожним роком збільшується питома вага молодих людей, котрі ідентифікують себе з Україною, вважають її своєю Батьківщиною (див. табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів на запитання „Чи пишаєтеся Ви тим, що ви є громадянином України?“, залежно від віку опитаних, %

	Жовтень 1996 р.				Травень 2002 р.				Червень 2005 р.			
	18–28 років		29 років і старші		18–28 років		29 років і старші		18–28 років		29 років і старші	
<i>Дуже пишаєтеся</i>	20		24		27		28		32		31	
<i>Скоріше, пишаєтеся</i>	35	55	39	63	40	67	37	65	37	69	40	71
<i>Скоріше, не пишаєтеся</i>	24		17		15		16		13		12	
<i>Зовсім не пишаєтеся</i>	10	34	11	28	9	24	13	29	7	20	7	19
<i>Важко відповісти</i>	11		9		8		6		11		10	

Сталися певні позитивні зміни в громадській активності молоді. Хоча, як свідчать соціологічні дослідження (УІСД/ДІПСМ, травень 1995 р. та червень 2004 р.), впродовж усіх десяти років молоді люди залишаються у своїй масі досить аполітичними, проте кількість тих, хто цікавиться політичними процеса-

ми, зростає – якщо у 1995 р. лише 1% опитаних позитивно відповіли, що цікавляться і беруть активну участь у політичному житті, то у 2004 р. уже 8% молоді відповіли, що постійно стежать за ним, збільшилася кількість і тих, хто намагається бути у курсі політичного подій (відповідно 23 і 37%).

Процеси, пов'язані з розбудовою держави, значно змінили політичне життя українського суспільства. З одного боку, поліпшується структура політичної системи, з іншого – якісно змінюються її складові, частиною яких є молодіжний рух.

Нині питаннями реалізації молодіжної політики займаються не лише державні органи. Молодь також не стоїть осторонь тих процесів, які нині відбуваються в політичному, громадському житті суспільства, вона намагається підвищити ефективність впливу на суспільне життя, старається об'єднатися, організуватися у свої громадські об'єднання.

Хоча в суспільному житті певну роль відіграє так звана неформальна ініціатива молоді, проте суть, зміст молодіжного руху більшою мірою виражаються через його організовану частину – через діяльність різноманітних громадських об'єднань молоді та дітей.

Упродовж усього часу розбудови української держави, незважаючи на складну політичну, економічну, соціальну ситуацію в країні, громадські структури молодіжного руху активно розвиваються, враховуючи свої історичні традиції, корені, займають відповідне місце в політичній системі суспільства.

З року в рік зростає кількість всеукраїнських молодіжних та дитячих об'єднань (див. рис. 1). Причому необхідно підкреслити, що темп їх створення з року в рік підвищується: якщо впродовж 1997 р. відповідно до чинного законодавства було зареєстровано 6 всеукраїнських об'єднань, 1998 р. – 10, то 2003 – 13, а 2004 – 14 [16, с. 20].

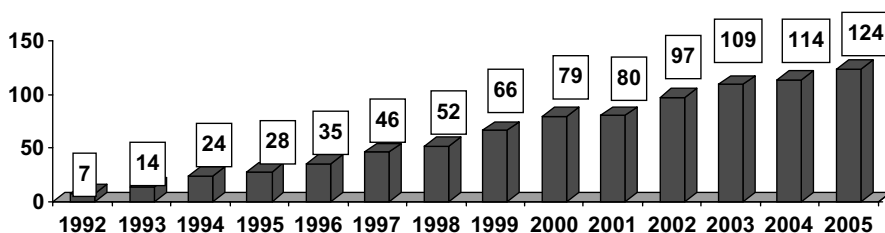

Рис. 1. Кількість всеукраїнських громадських молодіжних і дитячих організацій, зареєстрованих відповідно до чинного законодавства за станом на 1 січня кожного року (за даними Мінмолодіспорту)

Триває поглиблення процесу становлення структур громадських молодіжних та дитячих об'єднань на регіональному рівні: за даними Держкомстату України на початок 2005 р. було зареєстровано 6593 обласних та районних орга-

нізацій [17, с. 16], тоді як наприкінці 1998 р. їх було трохи більше 1500 [16, с. 25]. Отож їх кількість упродовж останніх 6 років зростає в чотири рази.

Однак, попри те, що кількість громадських молодіжних та дитячих об'єднань продовжує зростати, але вони загалом невеликі за чисельністю. Більшість із них маловідомі для молоді, не користуються в неї належним авторитетом та престижем. Свобода вибору молоддю людиною своєї організації на нинішньому етапі проявляється для більшості молоді як свобода не вибирати жодної з них. У країні членами організованого молодіжного руху є лише 2–3% молоді [12, с. 9].

У молодіжному русі України існує й багато інших проблем. Ще неповною мірою використовується потенціал структурованої молоді у вирішенні молодіжних, загальнодержавних проблем. Слабкою є матеріальна база громадських молодіжних і дитячих об'єднань, вони постійно відчувають фінансову скруту, мають нерозвинені організаційні структури на місцях, їм бракує підготовлених кадрів для роботи з молоддю. Не викорінено і таке негативне явище, як наївність певної гуртківщини, чвар.

Проте громадські молодіжні та дитячі об'єднання, незважаючи на всі перепони, за підтримки державних органів центральної та місцевої влади організаційно зміцнюються, розширюються, перетворюючись у невід'ємну складову структур самоорганізації українського суспільства. І загалом молодіжний рух України все активніше заявляє про себе в алгоритмі суспільного життя країни як інструмент формування та реалізації молодіжної політики.

Хоча молодь нині досить негативно оцінює молодіжну політику в Україні (за даними вищеназваного соціологічного опитування молоді, проведеного в травні 2005 р. Інститутом соціології НАН України, нею повністю задоволені лише 6% опитаних молодих людей віком 15–23 років, а 29% вважають її, скоріше, негативною і 21% – неефективною [13]), проте за роки незалежності українською державою все ж таки зроблено немало для формування і реалізації принципово нової молодіжної політики. Попередній період, незважаючи на суперечливість оцінок його результатів, залишив помітний слід у її розвитку, наблизив Україну до сучасних орієнтирів. Адже саме в цей час закладено базові цінності, які при визначенні шляхів соціального, політичного розвитку української молоді не можуть бути предметом компромісів чи політичних торгів. Ці стратегічні цілі визначили державну молодіжну політику як таку, що є:

- пріоритетним напрямом діяльності держави, що здійснюється в інтересах як молоді людини, так і держави, суспільства в цілому з урахуванням можливостей України, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку і світового досвіду державної підтримки молоді;
- діяльністю держави, що має, з одного боку, створити умови для зміцнення правових та матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян, для надання державою кожній молодій людині соціальних послуг з навчання, виховання, духовного й фізичного розвитку, професійної підготовки, а з іншого боку – допомогти самим молодим людям у реалізації і самореалізації їхніх творчих можливостей та ініціатив, безпосередній їх участі у формуванні й реалізації політики й програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема.

Формування і реалізація молодіжної політики в Україні базується на таких основних принципах:

Принцип участі. Тобто суб'єктом розробки і реалізації молодіжної політики є, перш за все, самі молоді громадяни, їх об'єднання, організації. Особливе місце за цим принципом відводиться громадським молодіжним і дитячим організаціям, в цілому організованим структурам молодіжного руху. Відповідно до світової практики держава у співпраці з ними сповідує так званий принцип субсидарності, тобто надає кошти не в порядку державного меценатства, а як учасникам державно значимої діяльності щодо розвитку потенціалу молодого покоління.

Принцип рівності та доступності. Цей принцип визнає права та обов'язки всіх молодих людей щодо рівних можливостей та рівного розподілу послуг та ресурсів. Молодь має право на рівний доступ до відповідних та необхідних програм та послуг незалежно від статі, місця проживання, соціального, культурного, економічного чинників.

Принцип гарантій. Відповідно до нього держава надає всім молодим громадянам мінімум державних соціальних послуг, які стосуються освіти, виховання, духовного і фізичного розвитку, професійної підготовки і працевлаштування. Подальший розвиток особи, її самореалізація – то, насамперед, зусилля самої людини, її самовдосконалення. Він стимулюється різними способами, в тому числі і кредитуванням, системою раціональних пільг, визначенням і заохоченням кращих і кращої діяльності.

Принцип соціальної компенсації. У даному випадку йдеться про правовий та соціальний захист саме тих молодих людей, які за власним соціальним статусом та станом здоров'я самі не спроможні про себе подбати (діти з неповних чи багатодітних сімей, сироти, молоді інваліди тощо). Крім того держава взяла на себе обов'язок давати максимум гарантій для молоді не лише з „власної кишені”. Цей принцип націлений на активну державну підтримку молодіжних інновацій, здійснення програм і проєктів, які реалізуються в першу чергу силами самої молоді.

Принцип пріоритету. В ході здійснення молодіжної політики стимулюються і підтримуються, в першу чергу, ті молодіжні проєкти, програми, ініціативи, які сприяють розв'язанню найпекучіших проблем молоді. Зокрема в Україні на найближчий період пріоритетні напрями державної молодіжної політики визначені у Загальнодержавній програмі підтримки молоді на 2004–2008 роки. Нині проводиться активна робота щодо розробки та прийняття нової Національної доктрини молодіжної політики.

Принцип спадкоємності. Державна молодіжна політика не може залежати від організаційних перемін у системі управління державою, приходу чи відходу тих чи інших політичних діячів, посадових осіб органів державної влади. Прийнятті стратегічні напрями державної молодіжної політики не повинні переглядатися частіше ніж раз у 10–15 років. Доля нації, країни не може бути предметом кон'юктурних інтересів і дій.

Визначальними напрямками і заходами з формування та реалізації молодіжної політики в Україні за роки розбудови незалежної української держави стало:

1. *Створення законодавчої бази державної молодіжної політики.* Підвалини молодіжної політики в незалежній Україні було закладено прийняттям Верхов-

ною Радою України Декларації „Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” (15 грудня 1992 р.) та Закону України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (5 лютого 1993 р.). Базовими для реалізації молодіжної політики також стали такі закони України: „Про молодіжні та дитячі громадські організації”, „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, „Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки”. Усього ж за роки незалежності України прийнято понад 700 законів України та близько 800 підзаконних нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою спрямовані на вирішення молодіжних проблем [9, с. 125].

2. *Проведення щорічних слухань у Верховній Раді України про становище молоді та підготовка доповіді з цього питання Верховній Раді України та Президентові України.* Впродовж 1995–2005 рр. в Україні проведено 6 парламентських слухань та підготовлено 8 доповідей про становище молоді.

3. *Створення структурних підрозділів, що займаються проблемами молоді, в органах державної влади та управління всіх рівнів.* З 1990 р. в Україні формується система структурних підрозділів в органах виконавчої влади, які забезпечують проведення у життя державної молодіжної політики, здійснюють керівництво дорученою їм сферою управління, відповідають за її стан і розвиток. Нині центральним органом виконавчої молоді у цій сфері є Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту.

4. *Створення соціальних служб для молоді.* На сьогодні в Україні діють понад 1 тис. різноманітних соціальних служб для молоді.

5. *Сприяння створенню та діяльності громадських молодіжних і дитячих об’єднань.* З року в рік зростає кількість громадських дитячих і молодіжних об’єднань: якщо в 1998 р. діяло 52 таких всеукраїнських і 1,5 тис. місцевих організацій, то на початок 2005 р. — відповідно 124 і 6,6 тис.

6. *Реалізація цільових комплексних молодіжних програм.* У листопаді 2003 р. в Україні була прийнята Загальнодержавна програма підтримки молоді на 2004–2008 роки.

7. *Виділення цільових коштів на фінансування державної молодіжної політики, залучення матеріальних і фінансових ресурсів підприємств, установ і організацій, об’єднань громадян, зацікавлених у роботі з молоддю, діяльність спеціальних молодіжних фондів.*

Віриться, що успішна реалізація державної молодіжної політики в нашій країні досить скоро дозволить створити правові, економічні та організаційні гарантії самореалізації молоді особистості у нових умовах, сприятиме розвитку молодіжних ініціатив, розкриттю перед молодим поколінням перспектив гідного життя у сучасному складному і багатому на виклики світі.

1. World Youth Report. 2003. The global situation of young people. — New York: United Nations, 2004. — 500 p.

2. Ильинский И.М. Молодежь и молодежная политика. Философия. История. Теория. — М.: Голос, 2001. — 696 с.

3. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2004 року). – К.: Гопак, 2005. – 264 с.
4. Камалдинова Э. Ш. Некоторые вопросы проекта концепции государственной молодежной политики в Российской Федерации // Молодежные и детские общественные объединения: проблемы преемственности деятельности и исследований : Сб. докладов и выступлений. – М.: Логос, 2002. – С. 32–38.
5. За місяць нас поменшало // День. – 2006. – 22 берез.
6. Доклад о развитии человека 2005. Международное сотрудничество на перепутье: помощь, торговля и безопасность в мире неравенства : Пер. с англ. – М.: „Весь мир”, 2005. – 416 с.
7. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2003 року). – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 266 с.
8. A new impetus for European youth. European Commission White Paper. – Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2002. – 98 p.
9. Нове покоління незалежної України (1991–2001 роки): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2001 р.) / Кол. авторів: В.А. Головенько та О.О. Яременко (керівники) та ін. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 211 с.
10. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Держ. комітет статистики України, 2005. – 591 с.
11. Формування здорового способу життя молоді: стан, проблеми та перспективи: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2002 р.). – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 250 с.
12. Головенько В.А. Нове покоління незалежної України // Інформ. матеріали для слухачів Курсів підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ядітимолоді : Тези лекцій. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – С.7–15.
13. Бажал А. „Проблемный” портрет молодого человека // Зеркало недели. – 2006. – 4 марта.
14. Соціальні індикатори рівня життя населення : Стат. зб. – К.: Держ. комітет статистики України, 2005. – 242 с.
15. Економічна активність населення України. 2004: Стат. зб. – К.: Держ. комітет статистики України, 2005. – 256 с.
16. Головенько В.А. Український молодіжний рух в алгоритмі суспільних процесів // Інформ. матеріали для слухачів Курсів підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ядітимолоді : Тези лекцій. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – С.17–27.
17. Громадські організації в Україні: Стат. бюл. за 2004 рік. – К.: Держ. комітет статистики України, 2005. – 161 с.